

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

stå de komplicerade skeenden som försiggår i vår allra tidigaste levnad har EWB använt fransk psykoanalytisk teori och det är ofta Julia Kristeva som fungerar som guide i EWB:s texttolkningar.

EWB har tidigare introducerat Kristeva på svenska i samlingsvolymen *Stabat mater. Julia Kristeva i urval*. (1990). Den titel EWB valt tyder på ett särskilt intresse för de av Kristevas texter som tar upp moderskapet och dess betydelse för en förståelse av kvinnlighetsbegreppet. Fascinationen inför denna sida i Kristevas teorier avspeglar sig också i *Ur könets mörker* och framstår för mig som delvis problematisk. EWB har t.ex. helt anammat Kristevas bild av hur kvinnan upplever födelsen och moderskapet som den beskrivs i artikeln »Stabat Mater». Just den texten är enligt min uppfattning en av Kristevas mest komplicerade och kontroversiella. Hennes redogörelse för Mariakulten, som EWB använder i analysen av den heliga Birgittas uppenbarelser, bygger på ett amerikanskt populärvetenskapligt verk. Att som EWB, tala om Kristevas undersökning av Mariakulten är således inte helt adekvat. Beredvilligheten att anamma Kristevas resonemang i »Stabat Mater» gäller inte enbart den högerspalt där Mariakulten diskuteras utan också vänsterspalten där Kristeva i ett poetiskt språk beskriver den födande kvinnans och den nyblivna moderns upplevelser. I inledningen av EWB:s bok finns ett avsnitt som skriver in sig i Kristevas högerspalt. Så länge som dessa beskrivningar inte gör anspråk på annat än att beskriva två kvinnors likartade upplevelser är de helt oproblematiska. Kruxet med Kristevas artikel är emellertid att just den specifika upplevelse hon beskriver blir en väsentlig del i förståelsen av det som särskiljer och bestämmer kvinnlighet. Därmed är vi inne på ett stort och oerhört komplicerat fält som det inte finns plats att gå in på här. Jag saknar dock en diskussion också av det problematiska i Kristevas »Stabat Mater» i EWB:s bok.

Tendensen att undvika begreppsdiskussioner blir också märkbar i de avsnitt där modernismbegreppet berörs. Modernismen framstår som en exklusivt manlig domän dit kvinnor inte gavs tillträde men som samtidigt hade sin förutsättning i kvinnliga författarskap som Edith Södergrans. Här finns en oklarhet som EWB inte förhåller sig till och som möjligen kan förklaras med hennes position som feministisk forskare i en litterär offentlighet där de estetiska normerna betämts av män. Också de kvinnliga författarna mäts delvis efter denna måttstock av EWB och blir därmed både modernismens skapare och dess offer. Det hade därför varit intressant om EWB hade utvecklat sina tankar kring modernismbegreppet.

I flera av analyserna blir emellertid den teoretiska inspirationen från Kristeva och andra en givande väg in i texterna. Den analys i samlingen, som EWB skrev redan 1983, av Victoria Benedictssons novell »Ur mörkret» visar övertygande hur kvinnligheten bestäms som negation och frånvaro bl.a. med hjälp av Kristevas psykolingvistiska teorier. I EWB:s läsning av Tove Janssons Muminböcker ger psykoanalysen henne redskap att utforska den »spänningsfyllda oron» i muminvärlden. EWB har framför allt sin

styrka i närläsningarna av texter där hon inte sällan tillför nya, utmanande och tankeväckande iakttagelser. Boken visar just hur nödvändigt det är med en läsning där könsperspektivet sätts i centrum för att komplettera tidigare könsblinda tolkningar.

Det är roligt att läsa EWB:s analyser även om man efter avslutad läsning kanske inte känner sig lika benägen att hålla med författaren som under själva läsakten. Det finns, som hos Julia Kristeva, något »förföriskt» i EWB:s sätt att skriva. I *Ur könets mörker* kan därför inte ges plats för en kritisk distans. EWB:s syfte är förmodligen heller inte att gå invanda, vetenskapliga vägar. Jag menar att den typen av litteraturläsningar också bör rymmas inom feministisk forskning men samtidigt skapar läsningen av *Ur könets mörker* behov av fördjupning, linjer och sammanhang. Det ska därför bli spännande att småningom få ta del av slutresultatet av EWB:s projekt »Kvinnligheten som text».

Margaretha Fahlgren

Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter. Föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990. Red. av Barbro Ståhle Sjönell. Almqvist & Wiksell International 1991.

Man kan förmoda att ett viktigt incitament till ovan nämnda symposium är den pågående utgivningen av Nationalutgåvan av Strindbergs skrifter, med alla de större och mindre problem den medför. I varje fall kretsar den nu snabbt och föredömligt utgivna volymen från symposiet väsentligen just kring Strindbergs texter. Men annars har arbetet vida ramar och diskuterar textkritikens teori och praktik från många olika infallsvinklar.

Efter ett hälsningsanförande av Svenska akademins ständige sekreterare Sture Allén följer uppsatser av femton experter på området. Volymen avrundas med en redovisning av »Diskussioner» på symposiet jämte »Summaries in English» av varje enskilt bidrag.

Tore Wretö ger i »Texter och editioner. En inledande betraktelse» en översikt över svensk editions historia, med stora projekt som »rättshistorikern C.J. Schlyters monumentala livsverk», *Samling av Sveriges gamla lagar», Svenska fornskriftsällskapets »fruktbringande verksamhet» till belysning av vår medeltida litteratur, och det 1907 grundade Vitterhetssamfundets alltjämt pågående utgivning av senare svensk diktning, däribland Stiernhielm, Lucidor, Stagnelius och många andra. Andra utgåvor har ägnats exempelvis Bellman, Dalin, Tegnér och Almqvist.*

Roande, och för nutiden en smula främmande, är äldre utgivares krav på »en sovråd edition med den dubbla hänsynen till skaldens rykte och läsarnas anständighetskänsla». Man reagerade mot texter »med runda ord och ekivokt innehåll» och censurerade i Vitterhetssamfundets utgåvor helt enkelt bort vissa dikter av män som Stiernhielm och Lucidor. Det är

kanske ingen särskilt allvarlig förlust, men i varje fall ett brott mot principen om fullständighet.

Under rubriken »De tusen vägskälens vetenskap» talar Wretö om de »oftast mycket konturskarpa frågeställningar, som bearbetas inom den moderna editionsfilologin», där »fältet lämnas öppet för kontroverser kring textkritiska vägval och beslut». De följande uppsatserna »syftar till att visa på denna forsknings betydelse, dess svårigheter, dess möjligheter och särskilda lockelse».

Den vidaste utblicken öppnas av Inge Jonsson i »Text och kritik» (27–41), där han bl.a. noterar att själva ordet *text* har blivit »långt mera frekvent i litteraturvetenskaplig jargong under efterkrigstiden». Den utvecklingen hänför han, säkert med rätta, till »den anglosaxiska nykritikens krav på att den litterära texten skall stå i centrum i forskning och undervisning». I övrigt ger uppsatsen en lärd men lättläst exposé över textutgivningens tvåtusenåriga historia, alltifrån de gamlas arbete med att »etablera en klassisk kanon utifrån de massor av texter som samlades i Alexandrias väldiga vetenskapscentrum, Museion», fram till Tzvetan Todorovs hermeneutik och vår tids datorisering.

Johan Svedjedal diskuterar i »Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk debatt» lärorikt anglosaxiska forskares arbete kring verk från den elisabethanska tiden, »med Shakespeares dramer som ett slags rymdlaboratorium». Mån som R.B. McKerrow, A.W. Pollard och W.W. Greg i England fick efterföljare i USA, där editionsfilologin fick en alltmera teknisk prägel. Sålunda undersökte den f.d. stridsflygaren Charlton Hinman i ett »monumentalt arbete» tryckningen av Shakespeares »First Folio». Med hjälp av en av honom konstruerad apparat kunde man optiskt överlagra bilder av »samma boksidor» och jämföra dem i mer än 90 exemplar av arbetet. Därvid avslöjades inte bara »substansiella skillnader (ordval) mellan dem, utan också »olikheter på minsta detaljnivå (bytta eller skadade typer)». Det var tydligen flera sättare som arbetat med texten parallellt. Modellen är den upprepade flygfotografering som tillämpas för att upptäcka främmande trupprörelser. Den innebär en teknisk revolution, men har ändå »knappast blivit den universallösning som man en tid hoppades på – tryck- och förlagsproduktionen av böcker har helt enkelt visat sig för invecklad». Det är inte utan att en humanistiskt svårt belastad forskare drar en lättnadens suck.

Textkritik och edition är inte någon enbart teknisk angelägenhet. Ett moment av tolkning är väsentligt, ofta oundgängligt. Det är ett ämne som amerikanen Thomas Tanselle har behandlat bl.a. i sitt arbete *The Editorial Problem of Final Authorial Intention* (1976) och andra inlägg. Hans ståndpunkt kan enligt Svedjedal sammanfattas så: »En textutgivares uppgift är att utge texten som författaren ville ha den.» Det låter välbekant och förnuftigt. Problemet är emellertid att författarintention ingalunda är något entydigt begrepp, där författaren är den enda auktoriteten – låt vara att han får anses ha »tolkningsföreträde». Ofta finner man ju att ett litterärt verk växt fram »i samspel mellan författaren och hennes omgivning: familj,

vänner, förläggare, publik». Svedjedal ger exempel på sådan växelverkan, som onekligen komplicerar begreppet intention i ederingsarbetet.

I sin artikel »Ser alla exemplar av en tryckt bok likadana ut?» kommer Per S. Ridderstad med svenskt material in på den fråga som Svedjedal illustrerade från utgivningen av Shakespeares »First Folio». Under en äldre tid, då »förlagsväsendet i modern mening ännu var utvecklat, kunde en författare stå i direkt och daglig kontakt med dem som mångfaldigade hans text, sättaren vid kasten och tryckaren vid pressen. En pedantisk och osäker författare kunde få ändringar och rättelser utförda under pågående tryckning.» Den kände boksamlaren och bibliofilen J. Viktor Johansson har sålunda påvisat att originalupplagan av Leopolds *Oden* (1790) i flertalet ark kunde förete 2–3 varianter: »genom att varianterna blandats vid arkens upptagning fanns bland 13 undersökta exemplar 9 olika versioner av boken». Det är ett ovanligt drastiskt svenskt exempel. Men prov på varianter i en och samma upplaga finns också hos bl.a. Stagnelius och Almqvist. Ett uppmärksammat exempel är utbytet av ett »fult» ord i Strindbergs *Skärkarlslif* (1988). Förlaget »tryckte ett utbytesblad med ändrad ordalydelse, som insattes i stället för det ursprungliga i de exemplar som fanns kvar på förlaget». Sådana fall är svåra att upptäcka och manar till skärpt uppmärksamhet hos textens utgivare.

Nyttiga översiktsartiklar är Tore Wretös »Svenska vitterhetssamfundet – i går, i dag, i morgon» och Lars Huldéns »Svenska litteratursällskapet i Finland», där författarna diskuterar utgivningsproblem mot bakgrunden av många konkreta exempel.

Sven-Bertil Jonssons »Textkritiken och den muntliga traditionen. Om utgivningen av äldre visor» anknyter naturligt nog till den pågående monumentala utgåvan *Sveriges Medeltida Ballader*, utgivna av Svenskt visarkiv (1983–), där Jonsson som huvudredaktör har en ledande roll. Den anonyma muntliga traditionen har givetvis sina alldeles egna problem. Bl.a. gäller det att få grepp om de ofta talrika versionerna av »samma» visa, där uppteckningarna kan avvika starkt från varandra. I avsnitten »Balladen och det genealogiska tänkandet» och »Text och kontext» diskuteras dels den – omöjliga – uppgiften att etablera »den ofördärvade urtexten» av en viss visa, dels de bevarade uppteckningarnas nära beroende av exempelvis »en enskild traditionsbärares repertoar» och det sociala sammanhang den ingår i, ofta vitt skilda till tid och ort.

Enskilda epoker eller författare och de olika utgivningsproblem de aktualiserar behandlas av Bernt Olsson i »Problem vid utgivning av svensk 1600-talslitteratur», av Gunnar Hillbom i »Bellmansutgivningen nu», i Helena Solstrand-Pippings »Språklig kommentar till Fänrik Ståls sägner» och av Bertil Romberg i hans »Presentation av Almqvistutgivningen». Utgivningen av Bellman har på sistone komplicerats av att Hillbom så sent som 1984 lyckats »identifiera visboken Vs 104b i KB:s samlingar som den ena delen i en svit om fyra volymer i vilka Anders Lissander från 1767 fört in och attribuerat i första hand Bellmanstexter». Det är den tidigaste uppteckning av epist-

larna vi har tillgång till. De är »till stor del daterade och på mer än femtio ställen har Bellman själv överarbetat texten». Detta fynd motiverar att utgivningen av Fredmans epistlar tas upp på nytt.

En rad artiklar har sin utgångspunkt i den löpande Nationalutgåvan av Strindbergs verk. Det är ett stort humanistiskt forskningsprojekt med få eller inga motsvarigheter i svenskt kulturliv. Huvudredaktören Lars Dahlbäck redovisar i sin »Rapportering om August Strindbergs Samlade verk och resonemang kring frågan 'Är det Strindbergs egen text som etableras i nationalutgåvan?」 medverkan av en hel kader av forskare: utöver »det dussintal som finns på redaktionen och i redaktionskommittén förekommer ett tjugofemtal delredaktörer – skaran lär snart växa till trettio – och vid sidan av dem en tjuo trettio specialister på olika områden». Enligt nu gällande plan – som faststälts efter vissa vändor – skall upplagan bestå av 75 textvolymer, ca 15 kommentarvolymer och ett stort antal mikrokort, med en utgivningstakt av 5 à 6 textvolymer om året, »förutom allt annat». Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och statens kulturråd har gett projektet ett par års respit – »vi är naturligtvis försenade» – så att det inte behöver vara avslutat förrän strax före sekelskiftet. Utgivningen har stabiliserats först efter många års underbemanning på redaktionen »och lika många års brottningar med Strindberg, stridbara delredaktörer, oförstående byråkrater, självsvåldiga sättare» och »diverse konvulsioner – framför allt den s.k. nya Strindbergsfejden för några år sedan». Det är en lutt-rad huvudredaktör som talar.

Vari består då problemen och nyheten i Nationalutgåvan? Bl.a. går man nu noggrant igenom originalmanuskript och eventuellt bevarade korrektur. Men korrekturen har nästan alltid gått förlorade. Dessutom vet vi att Strindberg var »en slarvig korrekturläsare och att förlagen och tryckerierna regelbundet korrumpierar hans texter; Strindberg förbättrar texten sporadiskt men släpper samtidigt igenom mängder av tryckfel, normaliseringar, läsfel etc.». Huvudprincipen i utgåvan är att följa originalmanuskriptet och bara acceptera sådana ändringar i trycket som »med tillräcklig säkerhet» kan attribueras till Strindberg. Problemet är att man inte säkert kan veta vilka ändringar i trycket som är Strindbergs – »det kan vara förläggare eller redaktörer eller sättare som är framme». Att klarlägga dessa ingrepp är ett sisyfosarbete, där resultatet dessutom sällan eller aldrig kan bli definitivt.

En fråga som inte direkt berör ordalydelsen i Strindbergs texter är den om nystavningen, som man bestämt sig för i Nationalutgåvan – för att göra den mera tillgänglig för en bred läsekrets. Redan John Landquist tillämpade ju nystavning i Strindbergs Samlade skrifter. Men inte heller denna »normalisering» är »någon alldeles oskyldig historia». Ett »standardexempel» är ordet *roll*, som i utgåvan stavas med två »l», men som Strindberg i egenskap av stockholmare med all säkerhet uttalade »rål» och alltid stavade med ett »l».

Dahlbäckssammanfattande omdöme blir emellertid att man – trots många komplikationer – »etablerar

Strindbergs 'egen text' på ett optimalt sätt»: »vår manuscenrerade princip tillåter oss att göra det på ett säkrare sätt och i större utsträckning än andra principer».

Attributionsfrågor behandlas i språkvetarna Martin Gellerstams och Sven-Göran Malmgrens uppsats »Strindbergska fingeravtryck i anonyma tidningsartiklar från 1870-talet». I anslutning till den metod som Ture Johannisson utvecklade i sin grundliga undersökning av språkmaterialet i det s.k. Helandermålet redovisar författarna bl.a. bruket av och den inbördes frekvensen av alternativa synonymer – exempelvis *inte/ej/icke*, *bara/endast/blott*, *ger/giver*. Med stöd av vissa innehållsmässiga kriterier och mera särpräglade formuleringar kan en sådan infallsvinkel ge underlag för att med stor säkerhet, ibland nära nog hundra procentig, attribuera ett antal av de aktuella ca 150 artiklarna till Strindberg – eller utesluta dem.

Vilka mödor en textkritiker kan underkasta sig illustreras av Gunnar Olléns »Hur identifierades förläggarens ingrepp i Strindbergs manuskript till Fröken Julie?». Det gäller vissa strykningar i texten, där såväl utgivaren Seligmann som Strindberg själv var inblandade. Olléns hänvisades till »kriminaltekniska rotelns chefsfotograf» i Malmö. Med infraröd genomlysning kunde man »skilja Strindbergs mer brunaktiga bläcksort, som visade sig vara densamma manuskriptet igenom, från Seligmanns svartare, som också var densamma från första ingreppet till det sista». Ett särskilt problem uppstod, då både Seligmanns och Strindbergs bläcksorter var representerade i en och samma överstrykning. Med hjälp av ett stereomikroskop från Statens kriminaltekniska laboratorium i Linköping var det möjligt att »med den oerhörda förstoringen och starka belysningen och de dubbla objektiven tydligt utskilja Strindbergs mer brunaktiga bläckstrykning, överlagrad av Seligmanns försiktigt ifyllande svarta streck. Författaren och förläggaren hade alltså varit överens.» Olléns slutreflexion, när han gick vidare med nästa volym av Nationalupplagan var: »gudskelov att Seligmann inte hade samma bläcksort som Strindberg!»

Det är möjligt att man på sina håll bedömer ingreppen i Strindbergs text som så marginella, att de knappast motiverar ett vidlyftigt och kostsamt projekt som Nationalutgåvan. Det är väl också riktigt, att det inte är någon radikalt »ny Strindberg» den presenterar. Men det är ingen relevant invändning. En i allo korrekt text, framtagen under medverkan av experter, kommer alltid att vara det ideella underlaget för vidare forskning i Strindbergs likaväl som i andra stora diktares skrifter. Är den därtill, som i Strindbergs fall, fylligt kommenterad enligt färskaste insikter, är den så mycket mera välkommen också för intresserade läsare. Det kan vara värt sitt pris och kan ses som ett rimligt krav i svensk kulturpolitik.

Symposiets enskilda bidrag avrundas med en dialog mellan Bo Ralph och Stina Hansson över ämnet »Vilka krav ställer en språkvetare respektive en litteraturvetare på en textutgivning?»

Avsnittet »Diskussioner» utmynnar i en poetisk »skvader», när symposiets deltagare skils åt och går tillbaka till sitt; de av forskaren och poeten Lars

Huldén signerade raderna slutar med orden:

Låt mig till slut bära fram

från oss som åt här och drack,
servicemännskor för text, denna andens flygande mat-
ta

till Svenska Vitterhetssamfundet
vårt varmaste tack!

Allt som allt är volymen *Textkritik* ett unikt och värdefullt bidrag till svensk diskussion av »Teori och praktik vid edering av litterära texter».

Peter Hallberg